

EL MOTÍ DE PUÇOL EL 16 DE JUNY DE 1680. UNA REVOLTA DE SUBSISTÈNCIA AL REGNE DE VALÈNCIA

THE PUZOL MUTINY OF 16 JUNE 1680. A SUBSISTENCE REVOLT IN THE KINGDOM OF VALENCIA

JORGE LUIS RODRÍGUEZ

(Llicenciat en Geografia i Història)

RESUM

La penúria de la població de la vila de Puçol després de diverses collites adverses era molt greu. Al moment de pagar els impostos del senyoriu el veïns tractaren de convèncer els terratinents perquè col·laboraren en el pagament. La negativa a la proposta feu esclatar els ànims i es van produir diversos aldarulls el 16 de juny de 1680, els quals motivaren la intervenció de l'arquebisbat de València com a senyor de la vila i posteriorment de la justícia civil. Es tracta d'una revolta de subsistència de la comarca de l'Horta de València a la segona meitat del segle XVII.

Paraules clau: Puçol, motí, subsistència, València, Horta de València, arquebisbat.

ABSTRACT

The hardship suffered by the population of Puzol after several poor harvests was very serious. When it was time to pay the manorial rents, the villagers tried to convince the landowners to contribute to the payment. The rejection of the proposal caused tempers to flare and several riots broke out on 16 June 1680, which led to the intervention of the Archbishopric of Valencia as Lord of the town and, subsequently, of the civil justice system. This was a subsistence uprising in the region of the Huerta de Valencia in the second half of the 17th century.

Key words: Puzol, mutiny, subsistence, Valencia, Horta de València, Archbishopric.

RESUMEN

EL MOTÍN DE PUÇOL EL 16 DE JUNIO DE 1680. UNA REVUELTA DE SUSBISTENCIA EN EL REINO DE VALENCIA

La penuria de la población de Puzol después de varias cosechas adversas era muy grave. En el momento de pagar las rentas señoriales los vecinos trataron de convencer a los terratenientes para que colaboraran en el pago. La negativa a la propuesta hizo estallar los ánimos y se produjeron varios disturbios el 16 de junio de 1680, los cuales motivaron la intervención del arzobispado de Valencia como señor de la villa y, posteriormente, de la justicia civil. Se trata de una sublevación de subsistencia de la comarca de la Huerta de Valencia en la segunda mitad del siglo XVII.

Palabras clave: Puzol, motín, subsistencia, Valencia, Huerta de Valencia, arzobispado.

Revoltes, tumults, rebel·lions, alçaments, motins, insurreccions, disturbis són, entre d'altres, termes emprats per referir-se a les pulsacions violentes de molt curta durada protagonitzades per les classes populars en contra de les autoritats, amb una organització mínima i amb objectius molt concrets i de l'entorn més pròxim a la zona on tenen lloc.¹ A

l'Edat Moderna europea es tractava d'una lluita contra els abusos del sistema de l'Antic Règim més que voler canviar el mateix sistema.²

A la segona meitat del segle XVII a la península ibèrica es varen produir diversos episodis de motins i revoltes socials, fonamentats principalment en la carestia d'aliments després de males collites, la pressió fiscal i la pujada de preus.³ Són nombrosos els estudis i l'anàlisi de casos concrets ocorreguts al llarg de tota l'Edat Moderna a la Governació de València i a la resta de la península.⁴

Els factors intrínsecs al camp valencià del segle XVII, com la climatologia mediterrània amb les seues llargues sequeres i pluges torrencials,⁵ les malalties endèmiques i epidèmi-

- 1 ZAGORIN, Perez (1985), *Revueltas y revoluciones en la Edad Moderna. Vol. 1. Movimientos campesinos y urbanos*, Cátedra, Madrid, pp. 31 i 35-41; i GUAL I VILA, Valentí (1995), "Les revoltes agràries franceses de la primera meitat del segle XVII. Una teorització", *Pedralbes: Revista d'història moderna*, n° 15, p. 208.
- 2 GUAL, "Les revoltes agràries franceses", p. 206.
- 3 ANES ÁLVAREZ DE CASTRILLÓN, Gonzalo (1998), "Malas cosechas, carestías y motines o conmociones Populares en la España del Antiguo Régimen", en *De Economía e Historia: Estudios en homenaje a José Antonio Muñoz Rojas*, Diputación de Málaga, Málaga, pp. 15-32.
- 4 CORONA MARZOL, Carmen (1985), "Un motín antifiscal en el País Valenciano: el "tumulto" de Peñíscola de 1715", *Millars. Espai i Història*, n° 10, pp. 23-37; PACHECO JIMÉNEZ, César (2017), "Abastos y revueltas sociales en la España del siglo XVII: El tumulto de 1698 en Talavera de la Reina", *Alcalibe: Revista Centro Asociado de la UNED Ciudad de la Cerámica*, n° 17, pp. 133-153.
EGIDO LÓPEZ, Teófanos (1980), "El motín de Madrid de 1699", *Investigaciones históricas: Época moderna y contemporánea*, n° 2, Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Valladolid, pp. 253-294; i CASTROVIEJO SALAS, Alberto (2013), "Las revueltas populares en Madrid en la segunda mitad del siglo XVII", *Revista Historia Autónoma*, n° 3, pp. 47-62.
- 5 PARKER, Geoffrey (2013), *El siglo maldito: clima, guerras y catástrofes en el siglo XVII*, Editorial Planeta, Barcelona, pp. 28, 41-42 i 44.

ques, els privilegis de les classes altes,⁶ la distribució de la terra i una agricultura fonamentalment de subsistència,⁷ incidien en la desigualtat del règim senyorial valencià, afavorint l'aparició de successives revoltes antisenyorials, des de les Germanies de principis del XVI fins el motí pel reclutament a València l'estiu de 1801.⁸ A més cal afegir els episodis de disturbis d'àmbit local per la carestia d'aliments o la pujada d'impostos i tributs. El malestar i la misèria extrema desembocaren en revoltes, anomenades de subsistència, protagonitzades per llauradors pobres els quals buscaven una reducció en els privilegis senyorials.⁹ Eren esclats violents on s'alliberava la tensió acumulada per la fam i la necessitat. Aldarulls que tenien uns pocs dies de durada fins que les autoritats civils i eclesiàstiques aconseguien restablir l'estatus quo previ. Una d'aquestes insurreccions, anomenada motí per les autoritats vir-

regnals de València, va succeir a la població de Puçol l'estiu de 1680, senyoriu de l'arquebisbat de València ubicat a díhuit quilòmetres al nord de la ciutat de València.

Així doncs, l'objectiu d'aquest article és el de presentar un succés ocorregut a la població valenciana de Puçol a l'últim terç del segle XVII, una revolta de subsistència que es pot situar dins del marc de les crisis agràries de l'Edat Moderna foral valenciana. Amb aquest propòsit, en aquest article s'inclou una primera part de descripció dels antecedents i fets similars ocorreguts a la segona part del segle XVII a València, per introduir a continuació l'anàlisi formal de l'expedient on es recullen les cartes i documents emanats per la justícia civil a l'hora de tractar aquest assumpte, a més de descriure de forma detallada els successos esdevinguts l'estiu de 1680 a la vila de Puçol.

6 Les càrregues fiscals eren suportades íntegrament pels llauradors. Els nobles i eclesiàstics n'estaven exempts, la qual cosa feia créixer el ressentiment per part del poble, "por causa de que los cavalleros no pagan lo que por su nobleza estan exentos". GARCÍA (1991), *Valencia bajo Carlos II. Bandolerismo, reivindicaciones agrarias y servicios a la monarquía*, Ayuntamiento de Villena, Alicante, p. 278; i LYNCH, John (2000), *Los Austrias, 1516-1700*. Editorial Crítica. Barcelona, pp. 585-586.

7 CASEY, James (1983), *El reino de valencia en el siglo XVII*, Siglo XXI Editores, Madrid, pp. 65, 75-78.

8 ARDIT LUCAS, Manuel (1993), *Els homes i la terra del País Valencià (segles XVI-XVIII)*, Col·lecció Recerca i pensament, n° 83, Editorial Afers, Catarroja, València, p. 414; GARCÍA, *Valencia bajo Carlos II*, p. 264; i ARDIT LUCAS, Manuel (1977), *Revolución liberal y revuelta campesina: un ensayo sobre la desintegración del régimen feudal en el País Valenciano: (1793-1840)*, Ariel, Barcelona, pp. 98-119.

9 ARDIT, *Els homes i la terra*, pp. 413-414.

INQUIETUD I FAM AL CAMP VALENCIÀ A LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XVII

Els homes i les dones del camp valencià del segle XVII carregaven amb la major part de les contribucions i impostos, dels quals nobles, terratinents i membres de l'església n'estaven exempts.¹⁰

La situació de pobresa, en ocasions molt pròxima a la misèria, amb què convivien les classes populars es transformava en un carreró sense eixida quan una sequera o una inundació assolava els camps de cultiu. Aleshores, la manca de recursos per a la mera subsistència, feia inabastable complir amb les càrregues, deutes i impostos, i, com a conseqüència, en comptades ocasions esclataren revoltes on sorgien el ressentiment i la sensació d'injustícia davant els privilegis de les classes acomodades, aldarulls que duraven uns pocs dies abans que les autoritats civils i eclesiàstiques aconseguien restablir l'ordre establert.

Les crisis de subsistència i les protestes col·lectives dels més desfavorits davant els privilegis i exigències de les classes acomodades varen

tindre diversos episodis al llarg del segle XVII valencià. Un dels més rellevants potser fora el motí dels llauradors de la "particular contribució" de València entre el 25 i 27 de juny de 1663. Algunes de les poblacions que envoltaven la ciutat de València estaven adscrites a "l'especial contribució", on la ciutat exercia la seua jurisdicció i imposava arbitris i tributs. Encara que aquest espai no coincidía amb el terme general de la ciutat i el sobrepassava.¹¹

En aquesta "especial contribució" la població carregava amb la fiscalitat habitual a més d'haver de complir amb les disposicions de la ciutat, la qual cosa va anar generant un sentiment d'opressió entre el veïnat. El punt d'esclat d'aquesta tensió va ser un ban de març de 1663 pel qual els habitants de l'especial contribució pagarien la "cisa" de la carn igual que la ciutat i, per evitar frau, es matarien els caps de bestiar a València per repartir-los després per les poblacions. Aquest nou impost i la percepció d'haver estat acusats d'irregularitats a la degolla del bestiar va irritar els llauradors de la "particular contribució", els

10 LYNCH, *Los Austrias*, pp. 585-586.

11 L'especial contribució o "particular contribució" de València a finals del segle XVII, segons el plànol de Francisco Antonio de Cassaus de 1695, estava formada pels llocs d'Alboraia, Alfafar, Almàssera, Benicalap, Beniferri, Benetússer, Benimaçlet, Burjassot, Campanar, El Grau, Els Orriols, Patraix, Paiporta, Rabisanxo (lloc pròxim a Alfafar), Russafa, Sedaví, Tavernes i Vistabella. FAUS PRIETO, Alfredo (2009), "El plano de la particular contribución de Valencia de Francisco Antonio Cassaus (1695) y sus corolarios del siglo XVIII", *Quaderns de Geografia*, n° 86, p. 223.

quals pensaven que ja tenien prou càrregues i impostos per a més haver de pagar la carn més cara. El justícia de Beniferri, lloc de la particular contribució, va recolzar públicament els llauradors i va ser empresonat. Quaranta llauradors d'Alboraia van tractar d'alliberar-lo sense èxit i van acabar també a la presó, encara que el virrei, En Manuel de los Cobos Manrique de Mendoza, marquès de Camarasa, va decretar la seua llibertat el 25 de juny pel matí. Per la vesprada es va congregar un gran nombre de llauradors armats al pla de la Saïdia, a la ribera nord del riu Túria a vora de València, tallaren l'accés als ponts i envoltaren la capital durant dos dies. La revolta es va concloure amb el perdó general i la supressió temporal del canvi proposat per la ciutat.¹² El dietarista Ignasi Benavent anota el següent en relació d'aquests fets.¹³

“En el año de 1663, a 25 de junio fue el motín de los labradores contra el gobierno; cerraron todos los portales y quitaron todo bastimento; duró dos días tener la ciudad sitiada; sucedi-

eron grandes trances muy peligrosos [...]. Se alcanzó perdón general de su Majestad, pues no se castigó a ninguno; pero los labradores no lograron nada de lo que pretendían”.¹⁴

Un altre exemple de revolta dels llauradors davant les càrregues que suportaven es va donar a les terres del convent cistercenc de la Valldigna en 1672, al sud de la desembocadura del riu Xúquer. El convent de la Valldigna va ser fundat en 1297 pel rei Jaume II i el seu senyoriu, què englobava tota la vall, estava poblat majoritàriament per moriscos fins l'expulsió de 1609. Després es va dotar d'una nova carta de població (12 de desembre de 1609) amb unes condicions extremadament exigents pels llauradors que hi habitaven. Les diverses circumstàncies desfavorables, climàtiques i econòmiques, van fer esclatar el malestar en 1672 contra l'Abad del convent, però el motí va ser sufocat i les poblacions de la Valldigna van haver de pagar multes al convent cistercenc. La situació no va millorar gaire, de fet, molts dels llauradors de la Valldigna van

12 GARCÍA, *Valencia bajo Carlos II*, pp. 263-265.

13 El dietarista Ignacio Benavent (1657-1726), recull diversos fets que considerava rellevants com les nevades de 1698, les sequeres de 1659 i 1668 o la riuada de 1677. ALBEROLA ROMÁ, Armando (2016), “Clima, desastre y religiosidad en los dietaristas valencianos de los siglos XVI y XVII”, *Obradoiro de Historia Moderna*, nº 25, pp. 41-66.

14 GARCÍA, *Valencia bajo Carlos II*, p. 265.

engrossir les files dels rebels de la Segona Germania de 1693.¹⁵

També cal assenyalar l'agitació a la comarca del Camp de Morvedre en 1689, al voltant de Sagunt, promoguda pel notari d'Albalat de Segart (nom d'Albalat dels Tarongers fins el segle XX) Félix de Vilanova i l'advocat Leonard Pintor, els quals van argumentar que segons els privilegis donats pels Reis d'Aragó, els llauradors només havien de pagar els drets imposats pel rei En Jaume. Els drets addicionals posteriors que estaven pagant els havien de justificar els senyors amb els títols i permisos donats pel rei. L'agitació va ser més intensa a la localitat Petrés i va requerir de la intervenció de les forces del virrei en 1689, amb la càrrega de les despeses dels soldats per part dels pobles implicats. Encara que la tensió no va disminuir fins que Félix de Vilanova i el síndic de Petrés van ser empresonats en febrer de 1693. En canvi, els seus arguments jurídics es van continuar esgrimint davant les autoritats en diversos plets.¹⁶

A més dels comentats, la inquietud al camp valencià va tindre altres episodis, com l'ocorregut al poble

de Puçol l'estiu de 1680, anomenat motí per les autoritats, què van recollir els fets a un expedient conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.¹⁷

L'EXPEDIENT ON ES RECALLA LA INFORMACIÓ DEL MOTÍ

L'expedient està format per 42 planes manuscrites, amb nou tipus de cal·ligrafia diferents,¹⁸ corresponent a diferents funcionaris i càrrecs de l'administració del Regne de València i del Consell d'Aragó dels anys 1680 i 1681. El tribunal de justícia de la Governació de València, a la seua part de les causes criminals, i els seus delegats són els principals redactors dels documents d'aquest expedient, conjuntament amb els escriptors del Consell d'Aragó i de la seu del virrei de València. En alguns dels informes d'aquest expedient s'identifiquen diverses cal·ligrafies perquè s'aprofitaren els marges de l'escrit original per afegir-ne més informació o inserir-hi les respostes i directrius donades al personal de l'administració de justícia.

El contingut de l'expedient, tal i com està conservat, no mostra una ordenació cronològica. La prime-

15 GARCÍA, *Valencia bajo Carlos II*, pp. 265-266.

16 GARCÍA, *Valencia bajo Carlos II*, pp. 536-539.

17 Arxiu de la Corona d'Aragó (d'ací endavant ACA), Consell d'Aragó, Lligalls, 0921, n° 129.

18 L'expedient està format per fulls solts de diverses mides i cal·ligrafies diferents. Estan recollits a un volum conservat a l'ACA (Lligalls, 0921, n° 129), cosit amb altres documents. La particularitat dels documents és la varietat de lletres i de formats dels documents, perquè són cartes, missatges i informes oficials de molt diversa índole i procedència.

ra informació està datada el 20 d'agost de 1680, resposta d'una carta anterior, mentre que els successos de Puçol començaren en juny d'eixe mateix any. A més a més, algun dels informes que conté

estan separats en diverses planes no consecutives.

Al següent quadre es proposa una ordenació cronològica de les diferents planes del document original:¹⁹

Taula 1

Pàgines	Data
15, 16, 17, 18	29 de juliol de 1680
9, 19, 20, 21, 22	30 de juliol de 1680
23	31 de juliol de 1680
25, 26	4 d'agost de 1680
13, 14, 29, 30	6 d'agost de 1680
1, 2, 3, 4, 5, 6, 8	20 d'agost de 1680
30	4 de setembre de 1680
11, 12	8 de setembre de 1680
31, 32, 33, 34, 35, 36, 38	25 de febrer 1681
42	18 de març de 1681
42	29 de març de 1681
39, 40, 41	18 de maig de 1681

Fig. 1. Ordenació dels documents de l'expedient del motí.

19 Planes en blanc: 7, 10, 24, 27, 28, 37.

Les cartes i informes que es recullen a l'expedient fan referència a la descripció dels fets ocorreguts a Puçol en juny, juliol i agost de 1680, des del punt de vista dels funcionaris reials, sense replegar declaracions de veïns i implicats. Aquesta compilació de 42 pàgines no conté la documentació completa del procés. Com a mostra, a una de les primeres cartes es referencia una missiva del 18 de juliol de 1680, la qual no està recollida en este expedient, tan sols nomenada a una carta del 30 de juliol de 1680, on es reclamava al virrei per la situació en la qual es trobava Puçol després del motí del mes anterior. A més a més, l'últim document està datat el 18 de maig de 1681, sense deixar tancada per complet la resolució definitiva dels fets.

Tots els documents de l'expedient del motí de Puçol estan escrits en llengua castellana, tant la correspondència amb la secretaria del Consell d'Aragó amb seu a Madrid, com les cartes que s'intercanvien els funcionaris de la Governació de València durant els successos de Puçol. Malgrat estar escrits en castellà es troben exemples de

valencianismes i llatinismes, a més a més del llenguatge jurídic i administratiu què és l'imperant als textos i què farceix totes les cartes d'abreviatures i fórmules de respecte.

L'expedient permet relatar els successos ocorreguts a Puçol l'estiu de 1680, ordenats cronològicament, la qual cosa es tracta de descriure a continuació.

EL MOTÍ DE PUÇOL

Puçol era senyoriu de l'arquebisbat de València, obligat a pagar els corresponents impostos i drets establerts a la carta pobla, a més de delmes, peites i regalies per l'ús dels molins, almàsseres, trulls, etc.²⁰ Els pagaments tenien dos terminis, un per Sant Joan i l'altre per Nadal. L'esclat violent a Puçol sorgeix per la proximitat del pagament del mes de juny de 1680.

La situació de penúria a la vila de Puçol està documentada al llarg del segle XVII a diversos documents conservats a l'Arxiu del Regne de València.²¹ A més a més, el malestar a Puçol venia arrastrant-se des de dècades enrere, per exemple, en 1645 el síndic de Puçol explica-

20 ARDIT, *Els homes i la terra*, p. 97.

21 Arxiu del Regne de València, (d'ací endavant ARV), Manaments i Empares, a. 1606, Llibre 5, ma 49, ff. 10r-34v, "Síndic de Puçol per demanar un censal"; ARV, Manaments i Empares, a. 1607, Llibre 4, ma 41, ff. 35r-48v i Llibre 5, ma 46, ff. 12r-14r, "Síndic de Puçol per demanar un censal per falta de queviures"; ARV, Manaments i Empares, a. 1608, Llibre 5, ma 65, ff. 24r-45r, "Síndic de Puçol per demanar un censal de 400 lliures per desabastiment de la població"; i ARV, Manaments i Empares, a. 1609, Llibre 5, ma 53, ff. 1r-24v; "Síndic de Puçol per demanar un censal de 6.000 lliures per desabastiment".

va el mala situació econòmica de la població i demanava que es suprimira l'exempció d'impostos per a clergues i sacerdots, perquè assenyalava la pràctica d'evadir impostos al fer donacions fictícies de les terres a familiars religiosos.²²

"Piden y [suplican] a V. Magd. sea servido de concederles licencia [para que] todos los terratinientes en el termino de dicho lugar hayan de contribuir y contribuyan en los pechos, sisas y derramas impuestas y impuestos en los naturales y vecinos de [dicho] lugar [...] sin querer aliviar al [dicho] lugar en cosa alguna, dexandolo vexado y cargando con las muchas obligaciones a que ha de acudir [...] Y porque algunos vecinos y naturales del mesmo lugar teniendo como tienen hijos sacerdotes o clérigos, les hacen un genero de donación ficti-

cia [para] poderse eximir de los pechos, siendo assi [que] los mismos padres administran su misma hacienda donada".²³

A la misèria habitual i els problemes de subsistència per a la majoria de la població de la vila, es va afegir a la dècada de 1670 una sèrie de circumstàncies naturals adverses, com unes pluges torrencials destructives l'any 1672 que varen deixar erms els camps diversos anys, o bé les de setembre de 1677,²⁴ seguides per sequeres que provoquen males collites, com la prevista per 1680.²⁵

Tot va començar el diumenge 16 de juny de 1680, quan es va celebrar un Consell General de la població de Puçol.²⁶ En aquest consell es va proposar que els terratinents contribuïren amb una part proporcional dels impostos perquè els llauradors no podien pagar-los totalment, per la seua extrema pobresa. Sembla que la discussió no va arribar a un acord i una facció encapçalada

22 ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0890, n° 099.

23 En aquest treball es transcriuen diversos documents, s'ha tractat de mantenir la forma original, en llengua, sintaxi i ortografia, sense adaptar-la a una gramàtica actual.

24 Per exemple, del 20 al 24 de setembre de 1677 va ploure tal quantitat d'aigua que la catedral de València va estar ben prop d'inundar-se i la riuada negà el carrer de Sagunt. O bé el 10 de gener de 1678, "a les onze hores y mija de la nit, escomensaren los trons y llams, y caygué molta pedra, que era com unes avellanes". GARCÍA, *Valencia bajo Carlos II*, p. 204.

25 ALBEROLA, "Clima, desastre y religiosidad", p. 59.

26 A l'època foral a totes les poblacions n'hi havia un Consell format per un nombre variable de membres i un Consell General on es reunien tots els veïns contribuents amb els síndics, jurats i justícies. ARDIT, *Els homes i la terra*, p. 447.

pels veïns Jaume Peris, Jeroni Rodrigo, Diego Soriano "el moreno", Cristòbal Villar i Jeroni Almenara, volgué forçar els terratinents a admetre-la mitjançant violències i amenaces, segons s'indicava a l'acta del Consell General. A l'expedient, com a exemple de l'enardiment dels veïns, es denunciava l'existència de trets d'escopeta a la porta de la casa d'un dels terratinents, anomenat Mossèn Bonet, i la crema d'alguns dels seus camps de cultiu.

"En las puertas de la casa del Mosen Bonet ay quatro agujeros, al parecer hechos con balas de escopeta".²⁷

Després d'alguns dies d'aldarulls, l'arquebisbe de València,²⁸ com a senyor de la vila de Puçol, va intervenir en una primera visita a la població on es va reunir amb els principals amotinats, els quals el reberen armats, sense aconseguir resoldre la situació.

"El Arzobispo, queriendo ajustarles, y convenir a los del pueblo con los terratenientes, y con atrevimiento, y cargados todos de armas de fuego, le respondieron que no querían ajuste, sino que pagasen los terratenientes".²⁹

En una segona visita, el set de juliol, l'arquebisbe va tornar a intercedir entre ambdues parts i sembla que va assossegat els ànims, encara que cal assenyalar la seua preferència pels terratinents amb els quals va arribar a un acord a esqueses de la resta de veïns, segons es descriu a l'expedient. A més de tractar prèviament el cas amb la justícia civil, proposant un retard en la seua actuació perquè aquesta fora més efectiva i fixant la multa que haurien de pagar els amotinats puçolencs, tal i com es reflexa a la pàgina 14 de l'expedient.³⁰

27 ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, p. 20.

28 L'arquebisbe de València entre 1677 i 1695 va ser el dominic fra Juan Tomás de Rocabertí (1627 - 1699), a més de dos vegades virrei de València amb caràcter d'interinitat (1678-1679 i 1683) i Inquisidor General (1695-1699). GARCÍA, *Valencia bajo Carlos II*, pp. 203 - 204; i PÉREZ GARCÍA, Pablo i CATALÁ SANZ, Jorge Antonio (1991), "Muerte y herencia de Don Juan Tomás de Rocabertí, arzobispo de Valencia e inquisidor general", *Estudis: Revista de historia moderna*, n° 23, exemplar dedicat a l'església i societat en la València moderna, pp. 211-252.

29 ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, p. 20.

30 L'actitud de l'església davant les reivindicacions agràries al segle XVII va ser doble, per una banda els membres del clergat rural recolzaven habitualment els seus feligresos, mentre que el clergat urbà, la jerarquia i les monjos amb grans propietats es posaren de part dels senyors. Tal i com va fer l'arquebisbe Rocabertí. GARCÍA, *Valencia bajo Carlos II*, pp. 273-274 i 549-550.

“Los terratinentes se convi-
nieron a todo lo que querían
los del lugar, otorgaron
Autos ante [servidores] de
él, vien que haciendo otros
en secreto, protestándolo
para resguardo de su Jus-
ticia, con lo qual se bolvió
el Señor Arzobispo dejan-
do aquello por entonces en
quietud y noticiándome de
esta disposición, me dijo
que tenía por conveniente,
no se passase por nada de
lo echo, pero que tanvien
juzgava devia disimularse
por algunos días, para dar
lugar a aquellos principales
movedores del motin volvie-
sen a sus casas, los quales
de miedo de la Justicia esta-
ban fuera de ellas. Conferí
con los Señores la multa, y
habiendo sido del mismo
señorío se suspendió la
demostración diez y doze
días por esta causa”.

Així les coses, passats vint i dos dies des de la intervenció de l'arquebisbe, concretament el 29 de juliol, feu acte de presència a Puçol el Doctor Melcior Berenguer,³¹ assessor de les causes criminals al tribunal de la Governació de València, com a delegat del tribunal de justícia. El doctor Berenguer va acudir amb un contingent de més de dos cents homes d'armes i cavalleria, amb l'ordre de prendre els més destacats dels amotinats, o bé els familiars directes, o els jornalers i criats dels terratinents perquè declararen allò que va ocórrer a Puçol eixos dies de juny. A més de fer recompte dels bens de tots aquells que hi van intervenir amb la finalitat de sufragar les penes a les quals anaven a ser condemnats. Recompte que deixaria ben a les clares la situació d'extrema carestia i pobresa dels llauradors puçolencs.

En primer lloc, tenia l'ordre d'empresonar a:

- 31 Melcior Berenguer, doctor en dret, assessor criminal del portantveus del governador del Regne de València. Del seu treball es coneix la seua visita a la ciutat i governació de Xàtiva comissionat pel governador en 1674. A més a més es va vore involucrat en el cas de la mort del bandoler anomenat “Lo Frare” en setembre de 1680. L'execució del sota-diacon de l'ordre de Sant Agustí per les seues activitats com a bandoler generà un conflicte amb l'arquebisbat que llançà un interdit sobre la ciutat de València i va excomunicar els implicats als fets, entre els quals estava el Doctor Melcior Berenguer. L'excomunicació es va alçar el 22 de desembre de 1680, però amb una multa consistent en acudir al convent del Socorro de l'ordre de Sant Agustí tots els divendres fins la Pasqua de 1681 i a resar part del rosari tots els dies durant un any, a més de ser assotat pel mateix arquebisbe Rocabertí i en ser suspès del seu ofici d'assessor criminal durant dos anys. GARCÍA, *Valencia bajo Carlos II*, pp. 202, 219 i 224.

“Los sujetos que tenían menos que perder y los que son de mala calidad”.³²

Aquests veïns eren Jeroni Rodrigo, Diego Soriano “el moreno”, Cristòbal Villar i Jeroni Almenara, dels quals només es va poder prendre Jeroni Rodrigo. En cercar-los a les seues respectives cases els agutzils, comandats per Baptiste Ruiz, van trobar que havien fugit i van prendre a Vicente Villar, germà de Cristòbal Villar, i a Baptiste i Teodoro Almenara, germans de Jeroni Almenara. Així doncs, es va emmanillar a Jeroni Rodrigo i es va empresonar els altres tres veïns, tots guardats per Baptiste Ruiz.

Mentre el doctor Berenguer estava de camí a la casa de l'escrivà de Puçol per recavar més informació dels successos, els quatre presoners fugiren del lloc on estaven custodiats i entraren a l'església de Puçol, refugiant-se al campanar, generant així un problema de jurisdicció. En aquesta circumstància, el doctor Berenguer va haver de posar-se en contacte amb el retor a càrrec de l'església qui va donar constància del fet que Jeroni Rodrigo va arribar emmanillat a l'església.³³

“Hasta tanto que yo hiva a casa el escrivano a hazer aprehencion de los consejos y deliberaciones que el tumulto popular havia echo [...] en esto me dieron noticia como los presos, estando herrado dicho Rodrigo y ferrados los demás, se havian salido de la carsel y pasado a la Yglesia. Con que me fue forzoso el acudir a dicha Yglesia, y ha viendola reconocida toda ella, topé a los referidos en el campanario. Y el dicho Rodrigo aun con los mismos grillos que se le pusieron en la prisión, de lo que hize recibir auto en presencia del regente, el curato de dicha Yglesia”.³⁴

Aquesta situació es va resoldre amb un ràpid acord amb l'arquebisbat després d'un intercanvi de missives entre Puçol i València. Jeroni Rodrigo quedava fora de la jurisdicció eclesiàstica per haver entrat emmanillat a l'església, mentre que la resta va mantindre la immunitat. El doctor Berenguer va manar d'engrillonar els quatre pròfugs i els va

32 ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, p. 15.

33 L'estiu de 1680 va haver un enfrontament molt greu entre el virrei duc de Veragua i l'arquebisbat de València per motiu de no respectar la jurisdicció eclesiàstica en València. Conflictue que va acabar amb el cessament fulminant del virrei, cas insòlit a la història de l'antic Regne de València. GARCÍA, *Valencia bajo Carlos II*, p. 219.

34 ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, p. 16.

entregar al Justícia de la localitat amb un càrrec de 4.000 lliures per la seua custòdia dins de l'església. Així ho expressa en la seua carta el doctor Berenguer:

"En quanto al Rodrigo, no habiendo entrado libre en la Yglesia, si maniatado con los grillos, que no puede gozar de la Inmunidad. En quanto a los otros, aunque es verdad que a los tres no se les sabe delito, que su carcel solo se trava a que fueran testigos, por ser hermanos de estos fugitivos de mala calidad, y algunas cosas que habran visto de la dicension y tumulto pasado, me obligó a llevarles a la cárcel, y en estos parese gozan de dicha Inmunidad, supuesto han pasado libremente, pero cabe el consuelo de tenerles herrados, mortificarlos con eso".³⁵

Totes les primeres accions de la justícia a Puçol les va informar el doctor Berenguer en una carta del 29 de juliol de 1680. A la resposta a esta carta, escrita al marge esquerre de la mateixa, es demanava al doctor Berenguer que enviara a la presó de les torres de Serrans a l'agutzil i custodi del presoners fugits. A més

a més, de recordar-li que havia de fer recopilació dels bens de tots els empresonats, en previsió de les multes econòmiques.

"Se le ordena que al Alguacil y oficiales a quien entregó los presos, los embie presos a estas cárceles, y que a los que estan en la Yglesia donde se recogieron, les deje en ella herrados, y entregados al Justicia para que los tenga con seguridad. Asta que comunicando esta materia con el Señor Arzobispo se de la provision conveniente".³⁶

El Doctor Berenguer informa el virrei el 30 de juliol de 1680 que havia seguit les instruccions donades, havia tret de l'església a Jeroni Rodrigo, Vicente Villar, Baptiste i Teodoro Almenara. A més a més d'enviar a les torres de Serrans a diversos treballadors dels terratinents de Puçol, com el matrimoni de Félix Farinós i Maria Galcerá, què treballaven per al terratinent Blas Llorens, i a Baptiste Micó, jornalier del terratinent Dionís Blanes, així com els treballadors de Mossén Bonet, perquè en tot el dia no havien tret informació de cap d'ells.

35 ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, p. 16.

36 ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, p. 15.

"Tambien remito a las Car-seles de las Torres de Ser-ranos a los estajeros de la casa de Mosen Bonet, pues ayer en todo el dia no fue posible el poder sacar cosa en limpio de estos para obrar lo que fuere de razón de juicio".³⁷

Del segon manament del virrei, el fet d'enregistrar els bens dels veïns fugits, el doctor Berenguer va deixar de fer el registre perquè no trobava res de valor que apuntar.

"Por ser gente muy necesi-tada y que no tenia bienes muebles que escribir, se dexo el hazer escripcion de bienes de sus casas [...] ay muchos dellos que no tienen cama en que dormir".³⁸

A més a més, preguntava si calia fer el registre de les cases dels treballadors absents de les seues cases perquè la nit del moviment dels presos cap a l'església tenien tanda de regar i estaven fora de la vila i no havien tornat en tot el dia per por de la justícia.

"Como la noche que de los asaltos tenían tanda de re-

gar, todos estaban fuera del lugar en sus heredades".³⁹

Aquesta carta la va portar de Puçol al palau reial de València el Justícia de Puçol, Esteve Ballester, a qui se li va encarregar que tornara amb la resposta en persona perquè la seua presència en Puçol era necessària per l'estat de la seguretat pública.

Addicionalment, el doctor Berenguer, va requisar l'acta del consell general de la població del dia 16 de juny de 1680, on, com s'ha comentat, es va tractar la petició als terratinents de col·laborar en els impostos de la vila de Puçol.

"Tambien se ha hecho aprenacion del Consejo general que hubo el dia de 16 de Junio pasado".⁴⁰

A més a més, d'informar de la mobilització de seixanta homes des de les poblacions veïnes de Sagunt i El Puig per reforçar la seguretat de Puçol i preparar uns escamots dirigits pels oficials al càrrec del doctor Berenguer amb la finalitat de perseguir els fugits.

"De la villa de Murviedro y de la del Puche he hec-

37 ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, p. 19.

38 ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, p. 23.

39 ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, p. 19.

40 ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, p. 20.

ho baxar sesenta hombres para que esten acá para que tenga este lugar algun resguardo y los caballos con mis oficiales les dividiré en las tropas para que les persigan a todos los que se han ausentado".⁴¹

La resposta del mateix dia es va anotar a la part esquerra de la carta del doctor Berenguer, amb instruccions concretes, confirmant l'acció de treure de l'església els pròfugs, i cominant a pressionar més els treballadors i criats dels terratinents perquè relaten tot allò que van fer els amotinats a les cases dels terratinents i qui va ser el grup capdavanter. A més a més de continuar amb la inscripció de tots els bens, incloent els fruites encara per collir. S'aprovava que podia prendre ajuda dels llocs veïns de Rafelbunyol i El Puig. També es demanava que s'alçara acta de fuga a tots els absents de les seues cases.

"El tumulto fue general de casi todos los vesinos, qual mas qual menos, y tan publico y notorio, que no se tendrá por inconveniente, que antes que declaren los criados de los estajeros, se haga escription de bienes, y se crusen los frutos pendi-

entes, y hacer haprension de los cogidos, que todos estan aun en los campos y casas, y en esto se ponga todo cuidado. Y si para maior seguridad, podrá recibir del Puche, Rafelbuñol y de mas lugares vesinos a Pusol [...] continuando aunque no sea mas de fama publica, el suceso del motin y violencias que obraron los de Pusol, con los demás estremos y calidades, que son nesarias para que conste de la sedición, recibiendo auto de fuga de todos los que se an ausentado por esta causa".⁴²

A més a més de tenir en compte tot el que diu Mossèn Bonet al respecte dels desperfectes a sa casa i als camps que li havien cremat. Confirmava la tornada del Justícia de Puçol, la presó de Baptiste Ruiz i que continuara recaptant testimonis d'una forma prou directa: "Iléneme estas cárceles de reos y testigos", a més d'indicar la necessitat de mantindre les formes i la tranquil·litat encara que els ànims estigueren exaltats a la població.

"Está bien que Ruis este ya preso, que bien lo merese, y que aya hecho baxar la

41 ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, p. 20.

42 ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, pp. 19-20 esquerra.

gente que refiere, para su resguardo, y sobretodo ande con cuidado, no se suceda algun desayre, que sienpre adestar superior a la gente del lugar, y obrar con el valor que fio de vuestra merced, y lléneme estas carseles de reos y testigos".⁴³

L'intercanvi de correspondència entre la seu del virrei i Puçol va continuar el 31 de juliol. El doctor Berenguer assenyalaria a Jaume Peris com un dels principals incitadors, segons l'acta del consell general de Puçol del 16 de juny, qui tenia casa a la ciutat de València al carrer de la Corona, i demanava la seua entrada a presó.

La resposta des de València informava que Jaume Peris no havia sigut trobat a sa casa i s'havia fet inscripció dels seus bens, i es tenia la certesa que havia fugit a Sagunt, i s'havia escrit al Justícia de Sagunt perquè el prenguera. També es recomanava empresonar a més veïns involucrats perquè identificaren els capdavanters.

La següent notícia del Doctor Berenguer es troba a una carta del 4 d'agost de 1680, on comentava que la nit del 1 d'agost de 1680

van prendre en un molí de Sagunt a Josep Paulo, espardenyer, qui estava pres amb una fiança de 300 lliures. Josep Paulo assegurava que per la remor del dia del motí, no podien ser menys de 20 i fins a 120 persones les implicades en el tumult.

El Doctor Berenguer va comptabilitzar més de 50 veïns amb participació reconeguda als fets i havia fet inscripció dels seus bens, encara que només ho havia pogut fer en 28 cases, perquè la resta no tenia res que poder inscriure, a més a més de continuar amb les actes de fuga. Com que eren tants els empresonats i les necessitats per a la seua guarda, preguntava com procedir perquè no fora tan onerosos per a l'erari públic, mentre que comentava que la verema està pendent i el raïm als ceps.

"Se han hecho hasta unas 28 escripciones de bienes, por que en muchas casas no se ha topado cosas que poder escribir".⁴⁴

"No habrá harto para los gastos".⁴⁵

La resposta del jutge En Joan de la Torre va ser merament informati-

43 ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, p. 20 esquerra.

44 ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, p. 25.

45 ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, p. 26.

va,⁴⁶ per fixar el nombre dels amotinats en els 120 que declarava Josep Paulo i que no es preocupara de la verema. També comentava una carta del 3 d'agost amb més detalls, la qual no està inclosa en aquest expedient.

“En quanto a la vendimia, no tiene Vuestra Merced que hazer diligencia alguna, ni ponga guardas”.⁴⁷

El 6 d'agost de 1680, es signava una missiva dirigida al Consell d'Aragó per part del virrei de València com a resposta d'una carta del 31 de juliol,⁴⁸ on rebia la

protesta de no haver informat dels successos de Puçol. En primer lloc va respondre amb una justificació que amagava una queixa, per la quantitat d'assumptes que n'hi havia pendants.

“Por cuando yo crey se hallan cansados en el consejo de tanto expediente como para su decisión se necesita, y de tanto y de tan dilatado numero de despachos como envio en cada correo”.⁴⁹

A continuació passava a relatar el motius dels aldarulls i detallar les di-

46 En Juan de la Torre i Orumbella, natural d'Oriola, doctor en canons per la Universitat de València en 1666. Va ser col·legial de la Santa Creu de Valladolid des de 1676, membre del Consell d'Aragó i cavaller de l'Ordre de Montesa des de 1671, de la qual va ser comandador, assessor general, clavari, advocat fiscal i patrimonial de l'ordre. En Juan de la Torre va exercir diversos càrrecs a l'Audiència de València, jutge criminal en 1678 (se'l veu comissionat en novembre de 1679 per perseguir les bandositats de la Marina), oïdor en 1687 i regent en 1689 (va intervenir als plets pels impostos a principis de 1693, al germen de la Segona Germania, i als judicis posteriors). També es va vore involucrat el 5 de març de 1687 al setge de cinc bandolers a la casa d'En Romualdo Pallarés al carrer Alboraja de València, on tres mil homes amb artilleria es van organitzar de forma tan caòtica que quatre dels cinc bandolers van aconseguir fugir per la nit. Aquest setge tan caòticament organitzat es va satiritzar en un romanç anònim on els oïdors de l'Audiència, entre ells En Juan de la Torre, no queden en bon lloc (“*El bon don Joan de la Torre / ab un rosari a la ma / fent actes de contrició / espavorit i esglaiat*”). MOLAS RIBALTA, Pere (1981), “Los colegiales mayores en la Audiencia de Valencia [siglos XVII-XVIII]”, *Pedralbes: Revista d'història moderna*, n° 1, pp. 51-75. Aquesta trajectòria a la judicatura el va fer arribar al Consell d'Aragó, a més a més de desenvolupar un paper important com assessor de Felip V en 1701-1702. MOLAS, “Los colegiales mayores”, p. 53; y GARCÍA, *Valencia bajo Carlos II*, pp. 207, 238, 267, 275.

47 ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, p. 25.

48 ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, p. 26.

49 ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, p. 13.

ferents accions i disposicions preses per part de la justícia i del senyor de Puçol.

quales quiera diligencias hasta su buelta para que esperaba lo dejaria todo ajustado".⁵⁰

"Este motín consistió en que los labradores de dicho lugar de Puzol, estrechado a la cortedad de la cosecha de este año, se resolvieron a pedir a los terratenientes de dicho lugar pagassen arratio como ellos las cargas de sus heredades, y no habiendolo ellos querido azer, pasaron a embarazar con violencia que no travajase ninguno del lugar en las heredades de dichos terratenientes, habiendo juntado consejo general para esto y deliberado assi todo. Ynmediatamente estas noticias el señor Arzobispo, y respecto de ser aquel lugar de la Mitra, con jurisdiccion Varona, se fue luego a el, ynviadome a decir suspendiese

Es detallava la delegació al Doctor Berenguer, i la composició de les forces de la justícia que comandava formada per les companyies de la milícia efectiva d'Alzira,⁵¹ Algemesí i el Grau de València,⁵² a més a més del batalló oficial.⁵³ La força armada es va allotjar a Puçol segons l'ordenació dels Furs, aquarterament que ja es considerava un càstig considerable per a la població.

"Los cuales passados, juntando a la hora señalada en el llano de este Real las compañías de causa de Alcira, Algemesi, del Grao, las Guardas juntamente con el vatallon, que días passados forme, de que tengo dado [cuartel]. Llame

50 ACA, Consell d'Aragó, lligalls, 0921, n° 129, p. 14.

51 Organització defensiva del Regne de València en el segle XVII. La milícia efectiva, segons ordenament de 1643, estava formada per 8 terços de 1000 homes, dividits en 10 companyies de 100 homes. Cada companyia amb el seu capità i quatre caporals d'esquadra al front de 25 homes. La conformació dels terços i companyies estava repartida per població, amb una taula del nombre d'efectius que aportava cada població i en quina companyia anirien adscrits. MORA CASADO, Carlos (2016). *Las milicias en el Mediterráneo occidental. Valencia y Cerdeña en la época de los Austrias*. Tesis doctoral presentada a la Universitat de València i coordinada amb la Università degli Studi di Cagliari. València, pp. 359-366.

52 Possiblement aquesta va ser una guarnició de defensa de la costa, amb companyia al Grau de València i a Moncofa. GARCÍA, *Valencia bajo Carlos II*, p. 271.

53 La companyia de guarnició de València, muntada, anomenada "els blaus", formada per cinquanta genets. GARCÍA, *Valencia bajo Carlos II*, p. 34 i 256.

al Doctor Verenguer, asesor de las caussass criminales en el tribunal de la Governacion, entregándole toda esta gente, le ordene fuese al lugar de Puzol, y dándole una ynstruccion de lo sucedido en el motín y nómina de las personas más culpadas en él, le encargue las prisiones y yncripcion de vienes de estas, y la información de todo lo sucedido en aquel. Mandando se alojase toda la gente que llevaba, conforme fueros de este Reino, en el dicho lugar, porque no pudiendo castigarse a todos los de él Jurídicamente, tenía por el camino más propio el ynponerle esta carga. Para que quedasen escarmentados en lo general, reservando el proceder en lo particular según lo que resultase de la información. Lo qual, en essa conformidad y con estas calidades, se halla nueve días ha recibiendo en Puzol".⁵⁴

Tot el que comentava el virrei a la seua carta va ser aprovat per la secretaria del Rei al Consell d'Aragó en resposta del 4 de setembre pel secretari En Jerónimo Dalmao i Cassanate.⁵⁵

"Dénsese las gracias al Virrey de lo que ha obrado en esta materia aprobándosele".⁵⁶

Abans de la resposta del secretari reial, cal assenyalar una carta prèvia del virrei del 20 d'agost de 1680 amb una marca de recepció de la mateixa pel secretari reial.⁵⁷ Aquesta carta estava composada de dos parts, a la segona de les quals es detallaven fets del motí de l'estiu de 1680. Aquesta carta es posterior a la tornada del doctor Berenguer de Puçol amb tota la documentació que hi havia recollit i amb el primer escarment donat a la població, en forma de càrrega del manteniment de les companyies de soldats i cavalls.

54 ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, p. 29.

55 En Jerónimo Dalmao y Cassanate (1619 – 1683). Cavaller de l'Ordre de Santiago, regidor perpetu de Madrid, ajuda de càmera de Carles II i Secretari reial al Consell Suprem d'Aragó, primer per al negociat de Catalunya i després al de València. Signa les respostes del Consell d'Aragó a diverses cartes oficials dirigides al virregnat de València. GARCÍA, *Valencia bajo Carlos II*, pp. 215, 326, 331, 336, 347, 350.

56 ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, p. 30.

57 S'observa la mateixa signatura que en altres documents, per En Jeroni Dalmao i Cassanate.

“Después de aberse detenido allá con el grabamen del alojamiento de las quatro compañías de caballos y demas jente que llebo, lo bastante a dejar escarmetado aquel común”.⁵⁸

Segons les primeres conclusions, la participació en el motí va ser majoritària a la població, amb la fugida de molts dels involucrats. Només restaven a la localitat les dones, els clergues i el justícia de Puçol.

“Parese delinquieron todos los besinos de aquella universidad mezclándose en el motín, por cuya causa se allan ausentes de sus casas temiendo los efectos de tanta prebencion en la justicia, y el lugar casi sin más gente que el justicia, los clérigos y algunas mujeres”.⁵⁹

La qual cosa preocupava les autoritats per la gran quantitat de gent que s’hauria d’empresonar i les despeses necessàries per prendre’ls.

“Respecto de los grabes inconbenientes que podrian rresultar de poner tanta gente [...] y de las pocas fuerças con que se alla la justicia para poder los perseguir. Demás se que quando los priesse no se podria castigar con la correspondiente pena del delito tanto numero de rreos”.⁶⁰

Així que va prendre la decisió d’esperar la seua tornada i proposar una multa o remissió dels seus actes, exceptuant els capdavanters de les protestes, entre 8 o 10. Detallant que ja eren 110 els que havien demanat aquesta mesura de remissió.

“Ya an benido a pedir rremision 110. [...], asta tener 8 u 10 sujetos que fueron los principales promovedores de aquella desatension”.⁶¹

El huit de setembre de 1680 va arribar una carta del Rei Carles II al virrei de València aprovant les deci-

58 ACA, Consell d’Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, p. 3.

59 ACA, Consell d’Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, p. 4.

60 ACA, Consell d’Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, p. 4.

61 ACA, Consell d’Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, p. 5.

sions i accions preses per a sufocar l'amotinament.

"El Rey

Ilustre Duque de Veraguas,⁶² Primo, mi Lugarteniente y Capitán General. Haviendo visto todo lo que escribisteis à mi infraescrito Secretario en cartas de ó y 20 de Agosto pasado, en orden al motín que hubo en el lugar de Puzol, lo que se obró para que se atajase y lo que discurrísteis con esta Real Audiencia de que se suspendiesen los castigos por los motivos que insinuáis, y que pidiendo remisión se les concediese, exceptuando los mas culpados. He resuelto aprobaros todo lo obrado [...] Dado en Madrid a ocho de septiembre de MDCLXXX (1680)".⁶³

El següent document de l'expedient és una carta del virrei de València el 25 de febrer de 1681 on es feia un resum dels successos de Puçol i la determinació de redimir les penes pagant una multa. Però la situació econòmica dels llauradors puçolencs era d'extrema pobresa amb la qual cosa no podien fer front a aquestes multes, i encara n'hi havia veïns que es mantenien fugits de les seues cases per por de la justícia des de l'estiu de 1680.

"Estos hombres ha tiempo que vivamente solicitan indultarse, pero la cantidad que pueden dar y ofrecen por la Gracia es cortíssima, no permitiéndoles mas su mucha pobreza [...] Han vivido con quietud, aunque forajidos, sin asegurarse en sus cassas por el recelo de que los prendan, y combiniendo sumamente ajustar esta materia".⁶⁴

62 En Pedro Manuel Colón de Portugal y de la Cueva, VII duc de Veragua (1651 – 1710), aristòcrata i militar, suposadament descendent per via paterna de Cristòfol Colom. Destaquen a la seua carrera els càrrecs de capità general i governador de Galícia (1677-1679), general de les galeres (1679), virrei de València (1679), virrei de Sicília (1696-1701), membre del Consell d'Estat des de 1702, president del Consell d'Ordres en 1703. MARTÍNEZ LÓPEZ, Rocío (2018), "Pedro Manuel Colón de Portugal, duque de Veragua. Un consejero de Estado de Carlos II en un territorio en disputa", *Espacio, tiempo y forma. Serie IV Historia Moderna*, nº 31, pp. 43-64.

63 ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0921, nº 129, p. 11.

64 ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0921, nº 129, pp. 33 i 34.

El virrei expressava el seu temor davant de la possibilitat que es creara una partida de bandolers de molta entitat en la zona, la qual cosa era un inconvenient perquè la tresoreria no tenia recursos per perseguir els bandolers existents, una partida d'aquesta dimensió seria un trastorn per a la seguretat pública i la seua formació era una opció molt possible.

“Pues si se allasen con el desengaño de no conseguir el indulto que solizitan, recelo justamente que se llegasen a experimentar grandes yncombenientes, como se deja entender de tanto numero de gente inquieta y fuera de su lugar, que en estado de desesperación formasse un cuerpo grande de vandidos que seria casi imposible perseguir. Pues en los pocos que oy ay se be lo que cuestan estas diligencias, de que aunque se ha logrado algun fruto, pero no todo el que yo quisiera y mas estando la Thesorería tan exhausta, que no ay un Real para su persecuzion [...] que juzgo mui aventurada a no sosegarse tanto numero de gente”.⁶⁵

La justícia va proposar un acord amb la recaptació d'allò que pogueren pagar els encausats per tal de no generar tensió en la zona de l'Horta, pels nombrosos precedents de partides de bandolers en esta comarca al llarg de la segona meitat del segle XVII. A més de considerar un càstig greu la manutenció de les tropes estacionades a Puçol durant les investigacions del doctor Berenguer.

“En este lance, aunque el desacato fue como he dicho, respecto de lo referido, y de no haberse derramado ninguna sangre, juzgo por mui conveniente al servicio de Vuestra Excelencia y causa publica hacerlos la gracia por la poca cantidad que pudieren dar [...] Pues de otra suerte es imposible practicarlo, por la pobreza suma con que se allan, y no haver padezido poco con los aloxamientos y daño que tuvieron en el tiempo que se detuvo allí el Doctor Melchor Verenguer con mas de doscientos hombres”.⁶⁶

A continuació es recullen unes notes de la secretaria reial, del 18 de març de 1681 i del 29 de març de

65 ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, pp. 34-36.

66 ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, p. 35.

1681 on s'insistia en la determinació que s'havia de castigar els principals instigadors del motí.

“Que combiene corregir para exemplo de lo venidero”.⁶⁷

L'última carta del document està datada el 18 de maig de 1681 al palau reial de València, resposta a una missiva del 12 de maig.⁶⁸ Es conclogué un acord amb l'arquebisbe on es pagarien entre tres-centes i quatre-centes lliures per part de la població, a més a més recomanava no continuar amb la persecució dels amotinats més rellevants pel cost per a la tresoreria, tenint en compte que no es va vessar sang als successos de l'estiu de 1680.

“Haver dado a entender el Arzobispo servirían con trescientas a quatrocientas libras [...] seria mas el desperdizio que en perseguirlos tendria la Real Hazienda que utilidad”.⁶⁹

Fins ací arriba la documentació conservada al voltant del motí de la vila de Puçol, sense poder tindre la certesa de si al remat els puçolencs van pagar les multes amb la situació d'extrema pobresa en la qual es trobaven aleshores, agreujada per la càrrega del manteniment de soldats i cavalleries, a més dels homes cridats des del Puig, Sagunt i Rafelbunyol per garantir l'ordre i la seguretat a camps i llars, durant setmanes a l'estiu de 1680. O bé si tots els fugitius van tornar en

67 ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, p. 42.

68 Carta no recollida a l'expedient complet del Lligall. El virrei En Rodrigo Manuel Fernández Manrique de Lara, comte de Frigiliana, (1638 – 1717), casat en 1670 amb Na Maria Antònia Ramírez de Arellano, comtessa d'Aguilar, de la qual va agafar el títol de comte d'Aguilar. Implicat a diverses intrigues palatines en la dècada de 1670, sempre fidel al partit de la regent Na Mariana d'Àustria i contrari a En Juan José d'Àustria, la qual cosa li va valdre el desterrament a Logronyo. A la mort d'En Juan José d'Àustria en 1679 recuperà la seua situació al cort, fins arribar a gentilhome de la cort en 1680. Poc després va ser nomenat virrei de València, lloc on va exercir des d'octubre de 1680 fins abril de 1683. Es va centrar al seu mandat a la repressió del bandolerisme i en arribar a un acord amb la jerarquia eclesial per als fets ocorreguts al virregnat del duc de Veragua, sempre respectant els furs i evitant generar més tensions per contrafurs. Després del càrrec de virrei, el comte d'Aguilar ocupà el de general de l'Armada, posteriorment fou nomenat conseller d'Estat en 1691, president del Consell d'Aragó en 1698 i membre de la Junta de Regència pel testament de Carles II. Amb Felip V va ocupar la presidència del Consell de les Índies fins la seua mort. GARCÍA, *Valencia bajo Carlos II*, pp. 223-228.

69 ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0921, n° 129, p. 40.

pau a les seues cases en 1681 o si els veïns identificats com els caps del motí van haver de complir una pena de presó o galeres.

Una dada sí que és coneguda, la situació de fallida econòmica de la vila de Puçol a principis del segle XVIII, per la quantia dels deutes acumulats a les dècades anteriors, molts d'ells per haver de comprar queviures,⁷⁰ a més de l'endarreriment en pagar les rendes, la qual cosa era molt habitual al sistema de censals a València.⁷¹ El deute de la vila de Puçol en 1708 era d'un principal de 30.741 lliures i uns interessos anuals de 3.200 lliures, mentre que els ingressos anuals de la vila no superaven les 430 lliures.⁷²

Conclusions

El motí de la població de Puçol el 16 de juny de 1680 va ser un episodi provocat per la pressió fiscal que suportaven els contribuents puçolencs, els quals es trobaven en una situació de carestia extrema, causada en última instància per

factors climàtics adversos, a més a més de la reacció davant els privilegis i exempcions tributàries de terratinents, nobles i eclesiàstics. El factor desencadenant va ser el termini de pagament dels impostos el dia de Sant Joan de 1680. La intervenció del senyor de la vila, l'arquebisbe de València, i la seua actitud favorable als terratinents, d'acord amb l'autoritat civil, la qual va irrompre a Puçol amb tota la seua força, va conduir la població a més penúries, despeses i multes. Si els puçolencs eren pobres abans del motí, ho eren més encara després, per haver de fer front a multes elevades (fins 300-400 lliures valencianes) i haver sostingut a més de dos cents soldats per més de dos setmanes a final de juliol i principi d'agost de 1680. Aquestes imposicions i els deutes en els quals van incórrer els puçolencs, a través de la càrrega de censals de forma majoritària, a més de totes les obligacions prèviament establertes durant tot el segle XVII, van llastrar l'economia del poble en les dos dècades

70 ARV, Manaments i Empares, a. 1607, Llibre 4, ma 41, ff. 35r-48v; i ARV, Manaments i Empares, Llibre 5, ma 46, ff. 12r-14r. "Síndic de Puçol per demanar un censal per falta de queviures".

71 ARDIT, *Els homes i la terra*, pp. 439-440.

72 ARV, Llibre del Reial Acord, 1741 (llibre 36), ff. 472r-473v. Cal assenyalar la quantia del càstig econòmic era semblant a l'ingrés anual de la vila.

73 Cal assenyalar l'amplitud d'aquesta situació de crisi econòmica local a la zona de l'Horta Nord de València, com per exemple, la petició del síndic de la vila del Puig, veïna de Puçol, en octubre de 1683 per prorrogar el pagament dels deutes. ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0916, n° 124.

següents.⁷³ De fet, la vila de Puçol i els seus veïns arribaren al principi del segle XVIII en una situació de fallida econòmica amb un deute que multiplicava per molt els ingressos anuals de la vila.

L'interès d'aquest cas de motí o revolta de subsistència és el d'afegir una prova més de la inquietud i la situació crítica del camp valencià a la segona part del segle XVII, la qual va ser una de les motivacions dels fets de la Segona Germania i la Guerra de Successió Espanyola a la governació de València. La continuïtat de l'opressió tributària per als llauradors i artesans davant els privilegis i exempcions de nobles i eclesiàstics, va motivar l'adhesió periòdica de les classes populars a les revoltes, motins i alçaments on es demanava un alleugeriment de la pressió.

Cal assenyalar diversos aspectes que es conclouen de l'anàlisi de l'expedient del motí. Per una part, la particular relació dels veïns de Puçol amb el seu senyor, l'arquebisbe de València, qui va intervenir per assossegat els ànims i va ser rebut amb amenaces pels seus vassalls armats. L'arquebisbe va acordar com resoldre la situació amb terratinents i justícia civil i sembla que la seua mà va tindre molt

a vore en el desenllaç definitiu, acceptant la remissió dels veïns amb una multa, sense més condemnes conegudes. Per altra banda, l'existència de diferents tensions internes a la justícia civil perquè es detalla la falta de sintonia entre el virrei i el Consell d'Aragó, el qual es queixava per escrit de no haver estat informat del motí, a la qual cosa el virrei contestava subreptíciament de falta d'atenció a altres assumptes previs. A més de mostrar dos punts de vista divergents a l'hora de tractar els fets, perquè s'enfronta el pragmatisme dels assessors del tribunal de justícia que temien la formació de noves partides de bandolers, la qual cosa seria una càrrega inabastable per a l'erari públic, i coneixien de primera mà la situació de misèria dels puçolencs ("muchos dellos no tienen cama en que dormir"), davant la vehemència i insistència des del tribunal en capturar i empresonar els responsables fugits dels aldarulls, com proclama una de les frases amb més força dels documents del motí: "y lléneme estas cárceles de reos y testigos". A més d'assenyalar el conflicte de jurisdiccions amb l'arquebisbat pel refugi de presoners a l'església de Puçol, confrontació que seria una de les causes de la fi del mandat del duc de Veragua a València.